

Alustus MMM:n saamelaisyöryhmän kokouksessa Sajoksessa, Inarissa 28.11.2013

Poronhoitoon liittyviä erityiskysymyksiä saamelaisalueen paliskunnissa

Jouko Kumpula

Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Kaamanen

Saamelaisalueen poronhoito

Saamelaisalueen poronhoidolle luonteenomaisia piirteitä ovat perhe- ja sukukeskeisyys, jotka ilmenevät mm. koko perheen osallistumisena poronhoitoon ja siihen liittyviin töihin eri vuodenaikoina.

Saamelaisporonhoitoon kuuluu myös voimakas yhteisöllisyys, jossa poroja hoidetaan useimmiten kyläkuntien (siida) toimesta perinteisillä laidunalueilla. Kaikki tämä ylläpitää ja edistää rikkaan kulttuurin sekä siihen liittyvän kielen säilymistä ja siirtymistä sukupolvesta toiseen. Toisaalta saamelaisalueen poronhoito on joutunut mukautumaan moniin nykypäivän vaatimuksiin ja sen mukanaan tuomiin muutoksiin, jossa myös poronhoidon tuottavuus ja siitä saatavat tulot ovat keskeinen osa poronhoitoa ja poronhoitajaperheiden toimeentuloa.

Saamelaisalueelle sijoittuu 13 paliskuntaa, joissa oli poronhoitovuotena 2011-2012 yhteensä 1260 poronomistajaa. Samana poronhoitovuotena näissä paliskunnissa luettiin erotuksissa 80 766 eloporoa (suurin sallittu eloporomäärä 77 100) ja teurastettiin 53 127 poroa. Teurasprosentti kaikista luetuista poroista oli paliskunnissa keskimäärin 39 % ja vasaprocentti 62 % (vasaa/100 vaadinta). Saamelaisalueen paliskunnissa tuotettiin kyseisenä poronhoitovuotena poronlihaa yhteensä noin 1 125 000 kg, mikä tekee paliskuntien keskiarvoksi noin 14,3 kg lihaa/eloporo. Kaikista teuraista 72 % oli vasoja. Vuonna 2012 petojen tappamina löydettiin saamelaisalueen paliskunnissa yhteensä 2395 poroa, joista 1898 poroa oli ahman tappamia. Kesäkautena suurpetojen ja kotkan tappamiksi joutuneet vasat eivät kuitenkaan sisälly näihin tilastoihin, sillä niiden korvaus perustuu riistavahinkolaissa ja kotkan reviiripohjaisessa seurannassa määriteltyihin korvauskäytäntöihin.

Porokannan rakenne ja teurastusstrategia ei eroa saamelaisalueen paliskunnissa tällä hetkellä merkittävästi muusta poronhoitoalueesta. Teurasprosentti ja eloporoa kohti laskettu lihantuotanto ovat kuitenkin jonkin verran korkeampia kuin muulla poronhoitoalueella, mikä voi johtua sekä ylilukuihin liittyvistä voimakkaammista teurastuksista että porojen käytettävissä olevista laajoista ja samalla poroille edullisista luonnonlaitumista yhdistettynä verrattain suunnitelmalliseen paimennukseen ja maastoruokintaan talvella.

Laitumet ja niiden tila

Saamelaisalueen paliskunnat jakaantuvat kasvimaantieteellisten tekijöiden perusteella tunturi- ja metsäpaliskuntiin sekä niiden välimuotoihin. Tärkeimmät talvilaiduntyypit tunturipaliskunnissa ovat avoimia vähäravinteisia tunturikankaita ja tunturikoivikoita, joista porot kaivavat talvella ravinnokseen jäkälää, varpuja ja heinämäisiä kasveja. Metsäpaliskunnissa kuivat ja karut mäntykankaat ovat kaivettavan ravinnon osalta tärkeimpiä talvilaitumia, mutta erityisesti varttuneet ja vanhat männiköt, alueen eteläosissa myös kuusikot, tarjoavat kevättalvella poroille jäkälän ohella tärkeää luppোরavintoa.

RKTL:n vuosina 2005-2008 tekemän laiduninventoinnin perusteella saamelaisalueen tunturipaliskunnissa jäkälälaidunten jäkäläbiomassat jäivät talvilaidunalueilla selvästi alle 200 kg/ha. Vastaavasti alueen metsäpaliskuntien talvilaidunalueilla jäkäläbiomassat vaihtelivat välillä 300-800 kg/ha. Tehtyjen tutkimusten mukaan porojen talviaikaisen energiansaannin kannalta hyväkuntoisina voidaan pitää sellaisia jäkäläköitä, joissa jäkälän määrä on vähintään 1000 kg/ha. Tällaiset jäkäläköet turvaavat poroille riittävän energiansaannin yleensä kevättalven vaikeammassakin lumiolosuhteissa.

Tunturialueilla myös tunturikoivikoiden rakenteessa ja määrässä on useiden tutkimusten mukaan tapahtunut epäedullisia muutoksia viime vuosikymmeninä, joiden taustalla ovat sekä tunturi- ja hallamittareiden aiheuttamat koivikkotuhot että porojen voimakas kesälaidunnus. Suomen ympäristökeskuksen (SYKE 2008) tekemien luonnontilan arvioiden mukaan erityisesti tunturialueilla poronhoito vaikuttaa voimakkaasti luontotyyppien ekologialta tilaa heikentävästi. Tulevaisuudessa myös ilmastonmuutoksen arvioidaan kuitenkin aiheuttavan yhä enemmän muutoksia pohjoisten alueiden luonnossa.

Laidunten tilaan liittyvien tutkimusten mukaan metsätalousvaltaisissa paliskunnissa metsätalouden vaikutukset porolaitumilla ovat poronhoidon vaikutusten ohella selvimmät. Näissä paliskunnissa vanhat mäntymetsät, kuusimetsäalueella myös vanhat kuusimetsät, joissa kasvaa runsaimmin jäkälää ja loppoa, ovat vähentyneet merkittävästi. Samalla aikaisemmin yhtenäiset talvilaidunalueet ovat pirstoutuneet metsikkörakenteen muutosten, metsäautoteiden rakentamisen ja usein myös muun ihmistoiminnan takia. Useiden viime aikoina tehtyjen tutkimusten mukaan porot suosivat kuitenkin metsätalousalueilla laiduntaessaan talvella edelleen selvästi enemmän varttuneita ja vanhoja metsiä kuin hakkuualueita, taimikoita ja nuoria metsiä. Samalla porot pyrkivät suurelta osalta välttämään häiritsevää ihmistoimintaa sekä siihen liittyviä infrastruktuuria ja rakennelmia.

Poronhoitoalueen pohjoisosassa tehdyn juuri julkaistun tutkimuksen mukaan, jäkälälaitumien kuntoon ovat viime vuosikymmeninä eri paliskunnissa merkittävimmin vaikuttaneet poronhoidon osalta pitkäaikaiset poromäärät ja käytössä olleet laidunkiertojärjestelmät, havumetsäalueella metsien hakkuista ja suojelusta johtuva varttuneiden ja vanhojen mänty/kuusimetsien runsaus sekä yleisesti erilaisten maankäyttömuotojen laajuus paliskuntien alueilla. Niissä paliskunnissa, joissa porotiheydet ovat jäkälälaitumilla korkeimmat ja selväpiirteinen vuodenaikainen laidunkierto puuttuu aiheuttaen talvilaidunalueilla jäkäläköiden kesäaikaista laidunnusta ja tallesta, poronhoidon vaikutus jäkälälaidunten kuntoon näkyy selvimmän. Metsätalouden vaikutus vanhojen metsien jäkälä- ja loppolaitumia vähentävänä ja samalla myös jäkälälaitumien kuntoa heikentävänä tekijänä ilmenee puolestaan metsätalousvaltaisissa paliskunnissa. Myös ihmistoimintaan liittyvä rakentaminen, joka pirstoo porolaitumia ja samalla muuttaa porojen totunnaista laidunkiertoa, on heikentänyt jäkälälaidunten kuntoa erityisesti eniten infrastruktuurin pirstomissa paliskunnissa.

Poronhoidon sopeutuminen ja haasteet

Useimmat saamelaisalueen paliskunnat ovat sopeutuneet luonnonlaidunten heikkenemiseen tehostamalla porojen talviaikaista paimennusta ja ruokintaa. Porojen ruokinnan, loislääkinnän ja vasateurastuksen avulla on voitu pitää porojen talviaikainen kunto hyvänä ja siten myös poronhoidon tuottavuus verrattain korkeana ja vakaana vuodesta toiseen. Poronhoidon kulut ovat kuitenkin kasvaneet huomattavasti hoitomenetelmien muutosten myötä, samalla kun luonnonlaitumet edelleen vaikuttavat porojen kuntoon ja tuottavuuteen. Myös petoeläinten, erityisesti ahman, aiheuttamat tuhot ovat kasvaneet saamelaispaliskuntien alueilla.

Luonnonlaidunten tilan parantaminen vaatisi kuitenkin alueesta ja paliskunnasta riippuen poronhoidon, metsätalouden ja maankäytön osalta merkittäviä ja monella tavalla haastavia toimenpiteitä, joiden vaikutukset laitumilla näkyvät vähimmillään kymmenen tai jopa kymmenien vuosien päästä. Samalla mm. poromäärien pudottaminen todennäköisesti pudottaisi lihantuotantoa ja tuloja poronhoidossa pitkäksi ajaksi. Toisaalta poronhoidon ominaispiirteet luonnonkäyttömuotona ja siihen liittyvän ainutlaatuisen kulttuurin säilyttäminen ja ylläpitäminen, pidemmälle tulevaisuuteen suuntautuvat taloudelliset ja ekologiset näkökulmat sekä luonnon monimuotoisuuden ylläpitäminen edellyttäisivät ja tukisivat sellaista poronhoitoa, joka perustuu luonnonlaidunten kestäväan ja suunnitelmalliseen hyödyntämiseen.

Poronhoidon ekologista, taloudellista ja sosiaalista kestävyyttä voidaan pitkällä aikavälillä edistää mm. seuraavilla toimenpiteillä.

- 1) Porolaidunten ekologisen ja taloudellisen käytön kannalta kestävät poromäärät ja niiden säätely
- 2) Toimivat vuodenaikaiset laidunkiertojärjestelmät sekä niiden kehittäminen, edistäminen ja tukeminen paliskunnissa
- 3) Tärkeiden ja yhtenäisten varttuneiden ja vanhojen metsien talvilaidunalueiden säilyttäminen mahdollisimman luonnontilaisina metsien käsittelyn, metsäteiden rakentamisen ym. rakentamisen osalta
- 4) Jäkälien ja luppojen uudistumisen ja kasvun sekä porojen talviaikaisen laidunnuksen kannalta parhaiden tai soveliaimpien metsänkäsittelymenetelmien kehittäminen, edistäminen ja käyttöön ottaminen (mm. jatkuvan kasvatuksen menetelmät, erirakenteisen metsäpeitteen ylläpitämien, pienaukkohakkuut, varttuneiden ja vanhojen metsien määrän osalta tietyn vähimmäisosuuden jatkuva säilyttäminen metsän ikärakenteessa)
- 5) Ylitiheiden taimikoiden ja nuorten metsien harventaminen sekä energiapuun korjuu harvennus- ja hakkuutähteestä
- 6) Maankäytön, ihmistoiminnan ja siihen liittyvän rakentamisen tiukempi säätely, ohjaus ja rajoittamien erityisesti poronhoidolle tärkeillä laidunalueilla
- 7) Petoeläinten vaikutusten selvittäminen poronhoitoon, porotalouteen ja poronhoitokulttuuriin. Petoeläinten aiheuttamien negatiivisten vaikutusten riittävä ehkäiseminen sekä monipuolinen huomioiminen petoeläinten kannanhoitosuunnitelmissa ja kompensatiojärjestelmissä.

Kukin edellä mainituista toimenpiteistä muodostaa itse asiassa laajan ja hyvin monitahoisen toimenpidekokonaisuuden, jossa niin käytännön poronhoito ja sen hallinto kuin maankäytön ja elinkeinojen suunnittelusta, ohjauksesta ja toiminnasta vastaavat tahot voivat kukin osaltaan edistää kestävää porotaloutta. Myös jatkuvaa tutkimusta ja seurantaa tarvitaan toimenpiteiden suunnittelussa ja toteuttamisessa. Samalla myös porotalouden neuvonnan ja koulutuksen avulla on mahdollista edistää monia näistä toimenpiteistä.